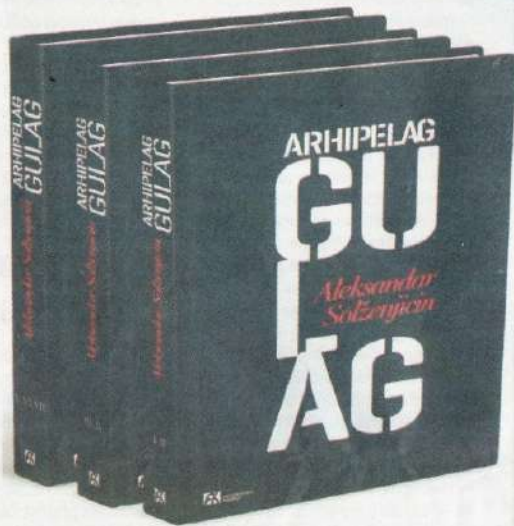

Gulag ponovo pred srpskim čitaocima. Eksperiment nad čovekom: jedna teorija nepoznatog

NEMANJA VELJOVIĆ SUBROSA

Š...Č Priču Aleksandra Solženjicina, Arhipelag Gulag (Akademska knjiga, 2019 - Prev. Vidak Rajković), treba čitati kao umetničko delo, zatim kao svedočanstvo istorijskih okolnosti u periodu od 1918. do 1956. godine i - na kraju, ujedno i na početku - Gulag je priča, pokušaj književnog istraživanja. No, može li se uopšte ispričati priča o Gulagu i čija bi to priča, zapravo, bila? I, da li je priča o Gulagu završena, tj. ima li istorija čovečanstva neke veze s krajem?

Aleksandar Solženjicin posvetio je svoju priču svima kojima život bi kratak da bi ovo mogli ispričati, dodajući: I neka mi oprostite što sve ne vidite, što sve odgonetnuh. Iz piščeve posvete se jasno vidi da je knjiga posvećena mrtvima (stradalim ljudima za vreme staljinističke represije), a ono što bi, na izvestan način, reflektovalo skriveni smisao kraće beleške jeste njen nastavak: I neka mi oprostite što sve ne vidite... Dakle, nakon posvete mrtvima sledi obračunje budućim čitaocima - onima kojima je iskustvo Gulaga nepoznato. Kada dođe do susreta onoga što je bilo i čega više nema sa onim što postoji, ali se ne zna šta će s njim biti - u tački dodira dvaju svetova - treba po-

staviti pitanje: šta bi bilo sa Solženjicinom da je sve video, da se svega setio i da je sve odgonetnuo?

Odgovor koji ću pokušati da pružim nikako ne može zadovoljiti pitanje, ali

neko skromno progovaranje u cilju približavanja temi i istini mogao bih da prihvatim, kao i teret da se priča o Gulagu proširi, dopuni i uvek iznova iščitava. Jer, kada je prvi put knjiga objavljena na srpskom jeziku, gotovo svi značajni listovi objavili su tekst o knjizi: danas će to izgledati malo drukčije, bez obzira što je njena aktuelnost i potreba za čitanjem ostala ista. Ovaj tekst sam započeo sa Š...Č, jer ovo može biti samo nastavak priče i pokušaj da ukažem da priča o Gulagu ne bi bila moguća da je Solženjicin sve video, da se svega setio i da je sve odgonetnuo.

Postojanje i opstanak sveta ne bi bio moguć da nema i nepoznatog. Dakle, suština priče o Gulagu nije u prikazu istorijske činjenice u periodu Staljinove vladavine, tragediji ljudskih sudbina, iskazima onih koji su živeli svoju sudbinu gubeći identitet i pravo na slobodu, već je suština Gulaga baš u tom nepoznatom okviru ljudske svesti i poimanja jednog vremena, bez obzira na svu moguću biografsku i historiografsku građu kojom se služi autor. Ovde govorim o odsustvu svake nade u percepciju nepoznatog. Jer, osetiti nečiju patnju i bol u obliku konačnog određenja i utvrđenja nemo-

guć je posao, bili to svakodnevnici primeri dečjih nezadovoljstava ili dramatična svedočanstva o proganjanju, mučenju, logoru, ubijanju nevinih. Podatak koji govori o ukidanju sto dvadeset i dve avangardne umetničke škole u Sovjetskom Savezu godinu dana pre kraja Prvog svetskog rata i godine koju Solženjicin uzima kao početak Gulaga predstavlja zamah jednog perioda koji će ostaviti neizbrisive posledice po čoveka i narod jedne zemlje, a njihovo iskustvo i dan-danas ostaje nepoznato i zato sam mišljenja da u knjizi Arhipelag Gulag, koliko god bilo užasnih, potresnih, bolnih događaja, tragedija, nećemo moći da saznamo koliko su zapravo takve sudbine i iskustva ljudi duboko neizrecivi i nepoznati za onog kome takvo iskustvo nije poznato. Više od Gulaga se nije moglo. Solženjicin nije mogao sve da vidi, da se svega seti i da sve odgonetne - da je to bilo moguće, uveren sam, ne bi pred nama ni bilo dela koje važi za jedno od najvećih ostvarenja XX veka, uostalom, ne bi bilo ni Solženjicina. To ipak više govori o Solženjicinu, njegovom književnom postupku u kreiranju posvete, kasnije i oblikovanju umetničkih celina, najzad, i slobodnom duhu i ose-

O Rusima i Ukrajincima

Tokom godina provedenih u Staljinovim gulazima, iz razgovora sa stradalnicima iz čitavog Sovjetskog Saveza, Solženjicin je duboko spoznao kompleksnost odnosa između brojnih naroda koji su činili carsku, a zatim boljševičku imperiju. U svetlu današnjih događaja fascinantno je koliko je tačno, u knjizi čije je pisanje završeno 1968. godine, Solženjicin zaključio kuda vode nerasčišćeni rusko-ukrajinski odnosi. To se najbolje vidi u odlomku koji objavljujemo

Meni posebno za srce prijanjaju Estonci i Litvanci. Iako s njima delim istu sudbinu, mene je pred njima stid, kao da sam ih ja pozatvarao. Neiskvareni, radni, verni datoj reči, pitomi - zašto su oni ugurani za mlivo pod te iste proklete kamenove? Nikoga nisu dirali, živeli su mimo, sređeno, moralnije od nas - a krivi zato što su nam pod rukom i što su se isprečili između nas i mora.

„Čoveka je stid što je Rus!“ - uzviknuo je Hercen onda kada smo davali Poljsku. (Kada je ugušen poljski ustanak, 1863. godine). Stidim se pred tim nesvađalčkim bespomoćnim narodima.

Što se Letonaca tiče, moj odnos prema njima je složeniji. Njih prati neko prokletstvo. Jer, oni su sami posejali ovo seme. (Često su na istorijskim raspravicama bili udarna snaga boljševika).

Suština je u tome da smo nekada, u kijevsko vreme naše istorije, mi bili jedan narod, ali smo se otada razlučili, i vekovima kasnije naši jezici, naši običaji i naše istorije išli su svako na svoju stranu. Tako zvano „ujedinjenje“ (akt Bogdana Hmeljnickoga, vođe ukrajinskog ustanka protiv Poljske, proklamovan 1654. i delimično ostvaren 1667, nakon rusko-poljskog rata) bio je vrlo težak, makar i kod nekih možda iskren pokušaj da povratimo ranije bratstvo. Međutim, mi smo od tog vremena loše stračili puna tri veka. U Rusiji se nije našlo takvih javnih ličnosti koje bi se zamislile kako da ponovo zbratime Ukrajince i Ruse, kako da zaleče ranu među njima. (Da nje, rane, nije bilo, ne bi se u proljeće 1917. obrazovali ukrajinski komiteti i kasnije Rada. Uostalom, u Februarskoj re-

voluciji, oni su tražili samo federaciju, niko na odvajanje nije mislio, ovaj teški raskol dolazi do komunističkog vremena.)

Za boljševike, do dolaska na vlast, tu nije bilo problema. U Pravdi od 7. juna 1917, Lenjin je pisao da boljševici Ukrajinu smatraju teritorijom koju je „osvojio ruski car i kapitalisti“. To je napisano kada je već postojala Centralna Rada. Centralna Rada (skupština) konstituisana je u aprilu 1917. Nezavisnost Ukrajine proklamovana je 20. novembra 1917. Radu su raspustili Nemci 28. aprila 1919. U međuvremenu, 11. decembra 1917, pošto su boljševici u Centralnoj radi pretrpeli neuspeh, u Harkovu je Ukrajina proglašena sovjetskom republikom, pa je u januaru 1918. došlo doratnog stanja između grupe u Harkovu i Centralne rade u Kijevu. A 2. novembra 1917. usvojena je Deklaracija o pravima naroda Rusije. Nisu se valjda šalili, nisu lagali kada su izjavili da narodi Rusije imaju pravo na samoopredeljenje sve do otepljenja? Pola godine kasnije sovjetska vlada molila kajzerovu Nemačku da pomogne Rusiji oko zaključenja mira i određivanja granica s Ukrajinom, a 14. juna 1918. godine Lenjin potpisuje s hetmanom Skoropadski mir u tom smislu. - Samim tim on je pokazao da se bio potpuno

pomirio s odvajanjem Ukrajine od Rusije, čak i pod uslovom da Ukrajina bude monarhija!

Ali gle čuda! Samo što Nemci behu poraženi od Antante (što nije moglo imati uticaja na naš načelni odnos prema Ukrajini), boljševici istoga časa predoše granicu koju su sami bili priznali i svojoj jednodržavnoj braći nametnuše vlast. Istina, i petnaest-dvadeset godina nakon toga oni su uporno udarali na žicu ukrajinske move (jezika, reči) i uveravali braću da su potpuno nezavisni i da se mogu odeliti kad god im bude milo. Samo, čim oni krajem rata zaželeše da to urade, mi ih proglasismo „anderovcima“, počesmo ih hvatati, mučiti, streljati i slati u logore. (A, „banderovci“ su, uvek oni isti Ukrajinci koji ne vole tuđu vlast. Videvši da im ni Hitler ne daje obećanu slobodu, oni su povelu borbu i protiv njega i tokom celog rata se borili, ali mi o tome čutimo, to nam je neugodna tema, kao i varšavski ustanak 1944. godine.)

Zašto nas toliko razdražuje ukrajinski nacionalizam, želja naše braće da govore i uče decu, i firme pišu na svojoj movi? Čak je i Mihail Bulgakov (u Beloj gardi) popustio pod pogrešnim osećanjem o svom pitanju. Kad se već nismo stili do kraja, kad smo u ponečemu različiti (dosta je da to oni kao manjina ose-

SOLŽENJICINOV ARHIPELAG GULAG PREDSTAVLJA SVE ONO ŠTO JE SVET DOŽIVEO, MOGAO ON TO DA ZAMISLI ILI NE, I ONO ŠTO, KAO TRAGOVE ISTORIJSKIH OKOLNOSTI, PROŽIVLJAVA DANAS. ZATO JE KNJIGA I DANAS AKTUELNA (NA PRVOM MESTU NJENA UMETNIČKA RELEVANTNOST), ALI, ISTO TAKO, I DAN-DANAS SE MALO PIŠE I GOVORI O NJOJ. I KADA BI SE PISALO MNOGO, I GOVORILO MNOGO, OPET BI I TO MNOGO BILO MALO, I UVEK MALO

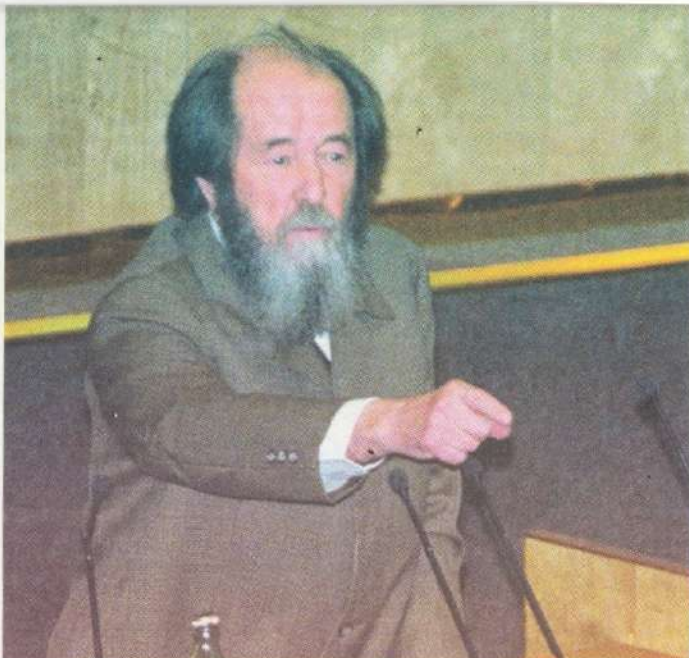
čaju za skromnost, svesnosti teme kojom se obeležava period od 1918. do 1956. godine.

Tema Gulaga je izazvala mnogo komentara i mišljenja, kako u Evropi tako i u tadašnjoj Jugoslaviji. Potreba za čitanjem i upoznavanjem sa užasom XX veka nije bila mala, ali se uvek govorilo i pisalo malo (bez obzira na veliki broj tekstova i knjiga napisanih na tu temu). Misteriozna smrt Filipa Filipovića, Sime Markovića, Milana Gorkića (ili Josipa Čizinskog) i, na primer, iščekivanje da se knjiga Antonija Isakovića Tren 2 objavi (knjiga je bila pročitana u rukopisu koji je išao od ruke do ruke, pa tek objavljena 1982. godine), jednostavno govori o ljudskoj potrebi i proživljenosti sličnih sudbina. Solženjicinov Arhipelag Gulag, dakle, predstavlja sve ono što je svet doživeo, mogao on to da zamisli ili ne, i ono što, kao tragove istorijskih okolnosti, proživljava danas. Zato je knjiga i danas aktuelna (na prvom mestu njena umetnička relevantnost), ali, isto tako, i dan-danas se malo piše i govori o njoj. I kada bi se pisalo mnogo, i govorilo mnogo, opet bi i to mnogo bilo malo, i uvek malo.

Nemoguće je opisati i predstaviti kako Solženjicin opisuje čelije smrti, kako piše kada govori o Arhipelagu koji neprestano jača novim žrtvama, o dželatima koji znaju ono poslednje, tj. nemogućnost se ogleđa u tome da se može predstaviti samo u okviru događaja, ali ne i doživljava. Epizoda koja govori o Borislavu Pekiću

koji hoće da uništi mravinjak vrelom vodom i prijatelju koji to gleda nekome se može učiniti i banalnom, nepotrebna ovom tekstu. No, treba je bar skicirati. Prijatelj je, videvši njegovu nameru i kofu u rukama, zamolio Pekića da to ne čini, jer su mravi bili zaslužni da ne poludi kada je bio u logoru, oni su bili tada njegovi prijatelji, mravi su spasili njegov život, te nije mogao da gleda njihovo uništenje. Iz ove kratke epizode se vidi mnogo toga, ali tumačiti je čitaocu bilo bi suviše. Pekić je samo odbacio kofu sa vrelom vodom. Isto bi bilo i sa epizodom i sudbinom čoveka koji ujutru umire u najgorim mukama od batina, koji je jecao od bolova dok je iz njegovog penisa neprestano, cele noći, curila sperma. Dakle, događaji se mogu razumeti, kao i Gulag, ali, u ovakvim primerima, bitniji je i značajniji doživljaj. Ono što uvek ostaje nepoznato. I može se misliti, bar donekle i povremeno, čega ima više na svetu: onog poznatog ili nepoznatog. I gde je u svemu tome čovek?

Aleksandar Solženjicin napisao je delo koje čitaoca ne ostavlja ravnodušnim, na stranicama Gulaga pronalazi se sav onaj teret postojanja koji više užasava nego što uzbuđuje. Suočavanje događaja i sudbina ljudi nimalo nije jednostavno, nekmoli lako. Tragedija kao posledica eksperimenta nad čovekom jeste Gulag, a ono više ide u teoriju nepoznatog; ono što je i Solženjicin znao, ali nije mogao da napiše.

čaju!) - činjenica vrlo neprijatna, ali kad je već tako, kad je vreme prepušteno, a ono je propušteno najviše 30-ih i 40-ih godina; kad su se stvari zaoštrile, a one se nisu zaoštrile za vreme careva nego u komunističko vreme! - kad je, velim, tako, zašto nas njihova želja da se odvoje toliko raz-

dražuje? Da nam nije slučajno zao odeskih plaža, čarkaskog voća?

Meni je teško i da pišem o tome: ukrajinsko i rusko sliveni su u meni u krvi, u srcu, u mislima. Međutim, meni je veliko iskustvo druženja s Ukrajincima u logorima otkrilo koliko je njima

MENI JE TEŠKO I DA PIŠEM O TOME: UKRAJINSKO I RUSKO SLIVENI SU MENI U KRVU, U SRCU, U MISLIMA. MEĐUTIM, MENI JE VELIKO ISKUSTVO DRUŽENJA S UKRAJINCIMA U LOGORIMA OTKRILLO KOLIKO JE NJIMA TEŠKO NA DUŠI. NAŠE POKOLENJE MORAĆE NEIZOSTAVNO OKAJATI GREHE STARIJIH. DA SMO VELIKA NACIJA - TO TREBA DA DOKAZUJEMO NE OGROMNOM TERITORIJOM, NE BROJEM NARODA ŠTIČENIKA, NEGO VELIČINOM POSTUPAKA. I DUBINOM BRAZDE U ZEMLJI ŠTO ČE NAM OSTATI POŠTO SE ODVOJE ONI ŠTO NE BUDU ŽELELI DA OSTANU S NAMA

teško na duši. Naše pokolenje moraće neizostavno okajati grehe starijih.

Lupnuti nogom i kriknuti: to je moje! - jeste najjednostavniji put. Neizmerno teže je reći: kome se živi - neki živi! Koliko god bilo čudno, ali se nisu obistinila predskazanja Avangardnog

Učjenja da nacionalizam izumire. On se u veku atoma i kibernetike zbog nečega i rascvetao. I dolazi čas da mi, svidalo nam se to ili ne, isplaćujemo sve račune samoopredeljenja, nezavisnosti - sami da isplaćujemo, da ne čekamo da nas peku na vatri, bacaju u vodu i odrubljaju nam glave. Da smo velika nacija - to treba da dokazujemo ne ogromnom teritorijom, ne brojem naroda šticenika, nego veličinom postupaka. I dubinom brazde u zemlji što će nam ostati pošto se odvoje oni što ne budu želeli da ostanu s nama.

S Ukrajinom će biti neobično mučno. Ali valja nam znati njihovo današnje usijanje. Kad to nismo vekovima uspjeli, sada nam je palo u deo da pokažemo trezvenost. Mi moramo ostaviti njima samima - federalistima ili separatistima, ko koga ubedi - da rešavaju o sebi. Ne učiniti ustupak ravno je ludosti i surovosti. Ukoliko mekši, trpeljiviji, ukoliko spremniji na razjašnjavanje budemo danas, utoliko će biti više nade za vaspostavljanje jedinstva u budućnosti.

Ostavimo ih da žive, da okušaju. Sami će oni brzo uvideti da otepljenje ne rešava sve probleme. Zbog toga što je u različitim oblastima Ukrajine različit odnos onih što se smatraju Rusima i onih što se drže za Ukrajince, i onih što se nigde ne svrstavaju, biće mnogo teškoća. Možda će u svakoj oblasti morati biti organizovan plebiscit, a zatim uspostaviti pažljiv odnos prema svima koji bi izrazili želju da se presele i stvoriti im olakšice. Nije sva Ukrajina u današnjim njenim formalnim granicama i stvarno Ukrajina. A Krím, njega je samo Hruščov upisao u Ukrajinu, bez mnogo veze s mozgom. A Karpatska (Crvena) Rusija? Neka se Ukrajinci na njoj provere: hoće li, oni koji traže pravdu za sebe, biti pravični prema Karpatskim Rusima?

Iz petog dela („Robija“) Arhipelaga Gulag